

*Inimene, su organism on meeleline
kest, milles puhkab ja elab jumalik
olevus.*

19 Kes on inimene?

Soovite pisut filosoofiat? Selles peatükis tahaksin ma selgitada filosoofilist seisukohta, millele mu raamat toetub. See on saanud mu elus oluliseks ja on aidanud mul korrastada mõtteid ja mõista paremini inimlikku elu.

Kes on inimene?

Nagu iga ehtne mõtleja, tahtis ka Pestalozzi seada oma poliitilised ettepanekud ja teod, eriti aga kõik kasvatusfilosoofilised mõtted tugevale vaimsele vundamendile. Ning tema jaoks tähendas see saada selgust inimese loomuses, inimese olemuses. Mõtisklused ja vaatlused viisid ta nii kaugele, et ta nimetas ennast otsekoheselt inimloomuse tundjaks.

Pestalozzi on esitanud oma antropoloogilised mõttekäigud filosoofilises peateoses „Minu uuringud loomuse käigu kohta inimsoo arengus”¹ aastal 1797. Võtan siin kokku kandvad mõtted.

Inimese kaksikloomus

Erinevalt endaga kogu aeg kooskõlas olevast loomast kujundavad inimlikku olemasolu *tõmme ja vastupanu*. Selle põhjust nägi Pestalozzi inimliku olemuse kaheksuse. Ta nimetas neid pooli loomalikuks ja kõrgemaks inimloomuseks.

Loomalik loomus, mida on tihti nimetatud ka meeleliseks, hõlmab kõiki enese- ja liigisäilitamise teenistuses olevaid eluväljendusi ning aheldab inimese füüsilise keha ja meelteorganisatsiooni külge. See paneb ta otsima naudinguid ja vältima ebanauditavat, paneb ta tegutsema vajaduste rahuldamise nimel, tundma mitmesuguseid tundeid, nagu kiindumus ja vastumeelsus, ning ka orjama laiskust ja egoismi.

Kõrgem loomus võimaldab seda, mis tõstab inimese loomalikust loomusest kõrgemale: tunda ära tõde, armastada, uskuda jumalat, kuulata südametunnistust, teha teoks seadusi, arendada ilumeelt, tunda ära ja viia ellu kõrgemaid väärtusi, olla loominguliselt tegev, tegutseda vabaduses, kanda vastutust, saada üle egoismist, kujundada ühiskondlikku elu, lasta mõistusel valitseda, püüelda

¹ Orig „*Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts*”. – Tlk.

täiuslikkuse poole. Pestalozzi on veendunud, et neis inimese võimalustes ilmutab end jumalik säde ning et need peegeldavad inimeses jumalikku. Seepärast nime­tab ta kõrgemat loomust tihti ka sisemiseks, igaveseks, vaimseks või jumalikuks loomuseks.

Inimese loomuse kaks külge erinevad teineteisest küll *olemuselt*, aga on oma *ilmingute* poolest omavahel seotud, sest kõik kõrgem on juurdunud loomalikku ning kasvab sellest välja. Niisiis on kasvatuse ülesanne meelelist-loomalikku haridusega nii palju kui võimalik *tõsta*. Seega ei anna Pestalozzi madalamale loomu­sele halba hinnangut, kuni see ei lammata inimese kõrgemaid võimalusi.

Uuringud

Ültselgitatud põhiarusaam inimloomuse kohta läbib kogu Pestalozzi mõtlemist. Niisuguse selgusega on ta seda väljendanud enamasti kirjutistes alates 1800. aastast, aga see arusaam on ka mainitud „Uuringutes...” toodud mõtete aluseks. Lähtudes *vastupanu* kogemisest ja küsimusest selle päritolu ja mõtte kohta, jõuab ta veendumusele, et inimlik elu toimib kolmes erinevas seisundis. Seejuures on tegu kolme erineva eksisteerimisviisiga, nimelt *loomuliku seisundi*, *ühiskondliku sei­sundi* ja *kõlbelise seisundiga*, millest igaüks kuuletub oma seaduspärasustele. Kahes esimeses seisundis domineerib loomalik, kõlbelises kõrgem loomus.

Loomulik seisund

Loomulikus seisundis on reguleerijad kaks vastandlikku põhitungi: *isekus*, mis on suunatud „minale“, ja *heatahtlikkus*, mis juhatab „mina“ „sina“ juurde. Heatahtlikkus on ühiskondliku elu piirides küll vastuoluline ning võib mõjuda isegi hävitavalt – näiteks naiivne heasüdamlikkus –, aga see on ka inimese kõlbe­lisuse loomulik alus, sest sellest avab end aegamööda armastus.

Loomulikus seisundis teeb Pestalozzi vahet *puhtal* ehk *rikkumata* ja *rikutud* vormil. *Rikkumata loomulikus* vormis on inimese vajadused ja ta jõud nende rahuldamiseks igaveses *tasakaalus*. Inimene ei taha rohkem kui seda, mida ta saab, ning ei saa vähem kui seda, mida vajab. Ta andub erilise jõupingutusetu puhtale meelelisele naudingule ning tunneb mõnu kõigutamatus kindlusetundest. Ta tegemised ja tegematajätmised määrab hetk, ta ei hooli minevikust ega tulevikust. Tema isekusele ei ole mingeid takistusi, see on üksnes enesesäilitamise teenis­tures, mida ei tee aga keegi raskeks või vaieldavaks. Isekus ja heatahtlikkus on niisiis harmooniliselt tasakaalus. Inimene elab süütundeta, sest kuuletub loomu­

likele, veel rikkumata instinktidele. Ta loomulikku vabadusetungi ei pärsi keegi ning sellepärast pole see ka vägivaldne.

Ettekujutuses rikkumata loodusinimesest tunneme raskusteta ära Rousseau kujutluse heast metslusest, kujutluse, mis muide tänini ei ole midagi kaotanud oma ahvatlevast jõust. Pestalozzi distantseerub aga selgelt oma vaimsest esisast ja rõhutab, et rikkumata loomulik seisund *ei ole reaalselt kogetav*. See „läheb kaduma esimese kisaga“, mis tõendab ju meelitabavalt imiku vajaduste ja tegelike jõudude vahelist eproporsionaalsust. Rikkumata looduslikust seisundist saab seega ainult *mõelda*, aga just seepärast osutub see mõjusaks, et inimene võib selle kaudu endale *ette kujutada* kadunud ja tagasipüüdlevat harmooniat. Pestalozzi mõistagi teab, et puhtloomulik, instinktidel põhinev harmoonia on pöördumatult ja vältimatult kadunud. Ei ole võimalik tagasi pöörduda loomaliku lihtsuse ja muretuse juurde. Kadunud harmoonia tuleb uuesti luua teiste vahenditega, milleks on sisenemisest vabadusest lähtuv kõlbelisus, nagu hiljem näeme.

Reaalselt kogetav ja inimese juures äratuntav on seega *rikutud loomulik* seisund. Selle all mõistab Pestalozzi inimest kui tungi- ja instinktiolevust, minakeskset looma. Rikutud loomulikus seisundis on harmoonia soovide ja vajaduste ning nende rahuldamiseks vajalike jõudude vahel purunenud. Inimene kogeb oma puudulikkust, abivajadust, nõrkust teisiti kui vaid väljamõeldud rikkumata loomulikus seisundis. Ta elu märgistavad hirm, pingutus, mured, võitlus. Niikaua kui keegi ta teele ei jää, on ta ikka veel loomult heatahtlik, sest see vastab ta loidusele ja asjaolule, et ta tunneb end üldises üksmeeles paremini kui võitluses. Et aga mured ja isekus kihutavad siiski tagant, püüdleval kõik vähem või rohkem võimu poole, mis lõpeb kõigi võitlusega kõigi vastu. Üksikisik – niikaua, kui ta on *lihtsalt* rikutud loomulik inimene – ei häbene teiste arvel läbi suruda oma egoistlikke võimu- ja omandinõudmisi. Ta nõuab „loomulikku vabadust“, see tähendab vabadust teha ja jätta tegemata, mis meeldib, ning kasutab jõudu, kui vaja.

Ühiskondlik seisund

Esimese lahenduse rikutud loomuliku seisundi vaevale leiab inimene ühiskondlikku seisundisse sisenemises. *Ühiskonnastumisprotsessi* vaatleb Pestalozzi kahel viisil. Esiteks on tegu kaugelt minevikulise, aga pöördumatu *ajaloolise protsessiga*, mida märgib omandi leiutamine kõigi selle tagajärgedega, eriti positiivse õiguse – niisiis õiguse, mis käib üle tavaõiguse – loomine. Teiseks on ühiskonnastumine veel enam mõtleva inimese *ajast sõltumatu* lahendus oma rikutud loomulikkuse kogemisele. Rikutud loomulikku seisundit saab ühiskondlikust seisundist selle järgi ainult *mõtteliselt* lahutada, sest lihtsa loodusinimese egoistlik võitlus võimu ja vara pärast eeldab omandit. Sealjuures on omandimõisted ja omandiregulatsioon

ühiskondlikud, kuid hoolimatu isekas oma huvide läbisurumine teiste arvelt on loomalik. Et igapäevakogemuses loomalikku isekust ja omandit eristada peaaegu ei saa ning huvide läbisurumiseks võtab isekas inimene pikemata kasutusele kõik talle võimalikud ühiskondlikud vahendid, kaasa arvatud positiivse õiguse, siis on Pestalozzi määratlenud *ühiskondlikku seisundit* ka *teisenenud loomuliku seisundina*.

Meenutagem, mis viis üldse inimese ühiskonnastumiseni: inimene otsib kindlust ja tahab oma vajadusi kollektiivsete vahendite, eelkõige teenistuse, vara ja tööjaotuse kaudu kergemini rahuldada. Seaduse ülesanne on seda reguleerida ja tagada ühiskonnastumise vilju kõigile.

Õiguse olemuse juurde ja seega *iga* ühiskondliku korra juurde kuulub nüüd, et õigusnaudingu kindlustamise huvides tuleb igale üksikisikule määrata ka *kohustused* ja *piirata* ta *loomulikku vabadust*. Sellega satub inimene vastuollu iseendaga, sest pelgalt ühiskondlikku seisundisse sisenemine ei vabasta teda isekusest. See sama isekus sundis teda ühiskonnastumisele sellega kaasnevate hüvede nautimiseks ja paneb teda üha uuesti tahtma maha raputada selle sammu tagajärgi. Tulemus on see, et eesmärki, mille pärast inimene on sisenenud ühiskondlikku seisundisse, ei suuda ta just selles seisundis kunagi saavutada. Inimene ühiskonnastab end nimelt lootuses võita selle kaudu uuesti tagasi vajaduste ja jõudude harmoonia ning täpselt seda ihaldatud harmooniat ta ühiskondlikus seisundis kunagi ei saavuta. Vastupidi, ühiskondlik protsess äratab ühelt poolt kogu aeg uusi vajadusi ning loob väljavaated nende võimalikuks rahuldamiseks, teeb aga teiselt poolt üha komplitseeritumate sõltuvustega üksikisikud üha vähem vabaks ja suureneva tööjaotuse ja koormuse vähendamise kaudu üha nõrgemaks.

Et *ainult* ühiskonnastatud inimene peab selle tagajärjel usaldusväärseks kõike muud kui ühiskondlikku, on ühiskondlik seisund alati *labiilne*. Selle kvaliteet sõltub sellest, mil määral on see reguleeritud õiglaste seaduste abil ja mil määral peavad üksikisikud seadustest kinni. Kui inimene, olgu siis seadusandja, valitseja või lihtne riigikodanik, tunnustab ühiskondlikke seadusi, kindlustab ta sellega ühiskondlikku seisundit ja loob tingimused üksikisikule tõusmaks kõlb-luse tasandile. Kui ta aga eirab seadusi ja ühiskondlikku õigust, õõnestab ta ühiskondlikku seisundit ja ähvardab langeda üksikisikuna pidevalt uuesti looma seisundisse, muutub Pestalozzi väljendeid tsiteerides türanniks, orjaks või barbariks.

Pestalozzile on mõeldamatu, et inimene saab rahulduda lihtsalt kollektiivis-tumise ja tsiviliseerumisega, juba sellepärast, et ühiskondlik seisund ei ole üldse võimeline tagama üksikisikule täielikku rahuldust ta olemasolust. Sellest hooli-mata on ühiskondlik seisund *möödapääsmatu* ja nimelt kui *hädavajalik vaheaste* ini-mese üleminekul loomulikust seisundist kõlbelisse seisundisse. See, mille poolest nimelt ühiskondlik inimene loodusinimesest eristub, on ta võime hoida ohjes ins-tinktiivseid samme, olgu see siis tingitud kas või ainult ühiskondlikust survest.

Harjumine *välise kuulekusega* seaduste suhtes on eelaste *sisemisele kuulekusele* oma südametunnistuse suhtes. Üldiselt on kõigil ühiskondliku seisundi tingimustest ja vastuoludest põhjustatud kannatustel sügavam mõte: Pestalozzi järgi peab inimene tundma pelgalt ühiskondliku koondatuse „ebaväärtust“ nii sügavalt, kuni ta tunneb, et kadumaläinud harmooniat saab taastada ainult kõlbelise vabaduse võimalusest haaramisega, ning *soovib* headust ja täiustumist omaenese algatusel.

Kõlbeline seisund

Sellega tõstab inimene end kõlbelisse seisundisse. See tugineb inimeses peituvale iseseisvale jõule, „jumalikule sädemele“. Tänu sellele olemuselt loomalistest ja ühiskondlikest tingimustest sõltumatule jõule saab inimene end ise *täiustada*. Pestalozzi sõnul: „*Ma* (ta mõtleb inimest üldiselt) *oman iseendas jõudu kujutada ette kõiki selle maailma asju, sõltumata oma loomalikust ihalusest ja ühiskondlikest suhetest, üleni ainult sellest vaatepunktist, mida need mu sisemisele väärtustumisele kaasa toovad, ja neidsamu ainult sellest vaatepunktist ihaldada või tagasi lükata. See jõud on mu loomuses olemuselt iseseisev, ta sisu ei ole kuidagi mu loomuse mistahes muu jõu tagajärg. Ta on olemas, sest mina olen olemas, ja mina olen olemas, sest tema on olemas. Ta tuleneb mu sees olemuslikult elavast tundest: täiustan ennast ise, kui teen sellest, mida peaksin, endale seaduse sellele, mida ma tahan.*“ („Kogutud teosed“ 12, 105.) See iseseisev jõud on siiski täiesti individuaalne, „*teda ei ole olemas kahe vahel*“ ja seepärast on ka kõlbelisus individuaalne, sest „*ükski inimene ei saa minu asemel tunda: ma olen olemas; ükski inimene ei saa minu asemel tunda: olen kõlbeline*“ (Sealsamas, lk 106).

Pestalozzi jaoks pole niisiis kõlbelisus sama, mis objektiivne headus, mis heades ühiskondlikes tavades, sobivates seadustes ja sisseharjunud heades kommetes võiks tugevneda. Kõlbelisus on ikka indiviidi südametunnistuse vaba otsuse tahtel tehtud tegu ning on äratuntav sellest, et asjaosaline *saab omaenese isekusest jagu vabatahtlikult*. Üksnes kõlbelise tahte kaudu õnnestub inimesel taastada kadumaläinud harmoonia iseendaga ning saada võitu vastuoludest iseendas, nimelt et ta seda, mida mõistus ja südametunnistus talle vajalikuna meelde tuletavad, ise tahab. Vaba kõlbelise teo kaudu on ta iseenese looming, inimene tõelises mõttes. Ja inimeseks saada on igaühe suursugune, aga vältimatu ülesanne ja elueesmärk ning inimene kannatab oma loomuse vastuolude ja ühiskondlike puuduste ja nõudmiste all nii kaua, kuni saab aru, et ta vastutab rahuldustpakkuva olemasolu eest igal juhul ise.

Niisiis on kõlbelisus täielikult seotud üksiku inimese otsusega. Inimest ei saa kõlbeliseks teha keegi peale ta enda, kaasinimesed ja ühiskondlikud seosed võivad seda lihtsalt raskemaks muuta, kergemaks teha või seda talle soovitada. Nii kirjutab Pestalozzi muuhulgas: „*Puhtalt kõlbelised on minu jaoks ainult need kohustuse*

motiivid, mis on täielikult omased mu isikupärale. Ükski kohustuse motiiv, mida jagan teis-tega, seda pole, selle olemuses on, vastupidi, minu jaoks alati ainult kõlblusetuse kiusatus, see on kiusatus mitte tähele panna oma loomaliku loomuse meeletet ja ühiskondliku kalestumi-se ebaõiglust. Mida suurem on nende hulk, kellega ma oma kohustust jagan, seda tugevamad ja mitmekülgsemad on kõlblusetuse kiusatused, mis on selle kohustusega seotud ... Kõik, mida tuleb edendada mul kui korporatsiooni, koguduse liikmel, veel enam, mul kui gildi (seltsi, ühingu), fraktsiooni (partei) liikmel, vähendab mu inimlikkust vähem või rohkem alati. Mida suurem on korporatsioon, kogudus, gild või fraktsioon, kellelt mu õigus ja kohustus pä-rineb, seda suurem on ka oht väheneda mu inimlikkusel, see on oht ühiskondlikult kalestuda selle kohustuse ja selle õiguse kõigi kõlbelisusnõuete suhtes.“ („Kogutud teosed“ 12, alates lk 113.) Enda poolt heakskiulutatud huvi läbisurumiseks võivad koondumised mõne rõõmustava ühiskondliku muudatuse tekitada, aga Pestalozzi järgi pole sel-listel ühiskäsitlustel midagi tegemist tõelise kõlbelisusega.

Täiesti vale oleks nüüd sellepärast süüdistada Pestalozzit asotsiaalses in-dividualismis. Kõlbelisuse põhitaotlus – enesetäiustamine oma egoismi võitmise kaudu – on juba olemusest lähtuvalt sotsiaalne. Kõlbelisus ei ole Pestalozzi järgi kunagi teisiti mõeldav ja võimalik, kui toimivas armastuses isiklik pühendumine „sinale“ ja ühiskonnale. Seda enam avaldab üksikisik nimelt oma kõlbelise tege-vuse kaudu ühiskonnale ülesehitavat mõju.

Kui ka Pestalozzi kutsub inimesi täiesti ilmselt üles kõlbelisele elule, ei ole ta ometi utopist. Ta tunnistab otsekohevalt, et inimesel on *võimatu* tegutseda *puht-kõlbeliselt*, sest ta takerdub aina ühiskondlikkusse, ning loomuliku olevusena peituvad temas ka tungid ja vajadused, mille rahuldamist peab ta enese päästmiseks sageli eelistama kõlbelisele teole. Sellega ütleb Pestalozzi selge „jaa“ inime-se loomulikule konfliktisusele ja pingestatusele. Sisemisest rahust ja harmooniast iseenda ning maailmaga pole kunagi võimalik osa saada alaliselt, vaid see on alati lihtsalt oma tahte uus akt.

Praktiline rakendamine

Pestalozzi filosoofia teadvustab meile, et inimese olemasolu kõigil tähtsatel nähtus-tel (nagu näiteks võimul, vabadusel, rahul, konflikti lahendamisel, abielul, elukut-sel) on *kolm tähendust*, need on iseenesest vastuolulised, sest loomulik, ühiskondlik ja kõlbeline olemasolu alluvad *kõik erinevatele seaduspärasustele*. Ühes seisundis sobiv on võib-olla vastuolus teise seaduspärasustega. Nii kuulub näiteks võim – kui institutsionaalne *võim* – peamiselt ühiskondliku seisundi juurde, mis ei saa ilma selleta üldse toimida, aga kõlbelise elu äratamiseks on see kõlbmatu. Samamoodi on *umbusaldus* ühiskondlikus elus otse möödapääsmatu, ilma kontrollita hakkaks

ju kõik kiiva kiskuma. Aga mis puutub isiklikku koosellu, mis tahab või võiks toetuda osapoolte kõlbelisusele, siis seal mõjub umbusaldus laastavalt.

Kui seda endale ei teadvustata, kaasneb iga väitlusega risk üksteisest mööda rääkida. Nii juhtus näiteks eelmise sajandi kaheksakümnendatel aastatel, kui diskuteeriti rahu teemal: samal ajal, kui ühed said käsitletavast aru kui riikide rahust (ühiskondliku seisundi juurde kuuluvast), mida peab äärmisel juhul ka kaitsma, rääkisid teised piiblil põhinevast ja seega kõlbelise seisundi juurde kuuluvast rahust. Nende kohati absoluutsete nõudmiste toetuspinnaks oli usk puhtasse kõlbelisusesse, millest on inimesel Pestalozzi järgi võimatu osa saada.

Samas laadis toimuvad tihti kirglikud kirikusisesed väitlused, kus seatakse vastamisi armastus ja võim, teadvustamata, et *iga* institutsioon kui selline reguleerib võimusuhteid ning et üksikisikute armastus on hoopis teine asi. Pestalozzi soovitab meile oma filosoofiaga tunda ühelt poolt ära inimliku eksistentsi igavese tingimuse vastuolu ja teiselt poolt püüda seda oma tegutsemisega – alati reaalsete võimaluste piires – säilitada.

Pestalozzi ise näitab inimese eksisteerimise kolmekordset tähendust paljude näidete varal, millest siinkohal olgu ära toodud üks *religiooni* puudutav. *Loomulike* olevustena reageerime jumalikkusele hirmuga ning loome endile mõttes pilte jumalast ja teispoosusest. *Ühiskondlik* väljendub religioosuses vallas kiriklike ühendustena, millel on oma tavad, normid ja võimused. Tõeliselt *kõlbeline* on religioon siiski alles siis, kui jumalik saab eksistentsiaalse vastusena isiklikult omaseks sisemuses kogetud jumalale. Pestalozzile iseloomulik on nüüd – kui ta ju teab, et puhas kõlbelisus pole võimalik – see, et hoolimata kolmetises vaates antud selgele hinnangule, ei hülga ta näiteks loomulikku ja ühiskondlikku. Pigemini väärtustab ta neid abinõuna sissejuhatuseks kõlbelisele, mõistagi niikaua, kuni see, mis peaks olema abinõu, ei saa takistuseks eesmärgile.

Pestalozzi filosoofia ja pedagoogika

Pestalozzi kolme seisundi õpetusest lähtudes saab analüüsida ka õpetajaametit. Meiegi kutsetöö allub paratamatutele vastuoludele:

- *loomulike olevustena* sooviksime, et meil oleks tööl hea, et tööülesanded oleksid võimalikult mugavalt täidetavad ja et meile saaks osaks tunnustus ja materiaalne kasu;

- *ühiskondlike olevustena* allume lepingule, mis toob meile kaasa ühelt poolt õigused ja vastavalt ka võimu (nagu lihtne õigus üldse klassitoas tegutseda ja tohtida sellega ka leiba teenida), teiselt poolt paneb meile ka kohustused: kinni pidada tunniaegadest, täita õppekava, kehtestada koolikord, käsitleda kraadiõpet ja valikumehanisme, ennast harida ja üldse silmas pidada seaduse igat ettekirjutust.

Niikaua kui aga teeme kutsetööd, lähtudes ainult neist kahest aspektist, ei ole meil erilist väljavaadet õnnelikuks saada, sest meid rõhuks kogu aeg vältimatu vastuolu loomulike mugavusvajaduste ja ühiskondlike kohustuste vahel.

Tegelikku rahuldust võimaldab meile alles ameti *kõlbeline aspekt*. Anname oma panuse meie kätte usaldatud laste inimeseks saamisele, selle käigus arendame laste isiksust, arvestades nende võimeid, avame nende meeli, juhime nad kirjusse maailma ning aitame võimalikult kõiges kaasa, et neist võiksid kujuneda head inimesed. Siin ei saa meid keegi käskida, ning mida tugevamalt rakendatakse kvaliteedi tagamise süsteemi, seda vähem jõutakse kvaliteedini, mis tugineb üksnes inimese kõlbelisele vabadusele.

1815. aastal ilmunud töös „Oma ajajärgu ja isamaa süütusele, tõsidusele ja üllusele“² on Pestalozzi asetanud analüüsi keskmesse erinevuse ühiskondliku ja kõlbelise vahel. Sellekohaselt seab ta vastakuti kollektiiveksistentsi ja tsivilisatsiooni, mis puudutavad ühiskondlikku seisundit, ning individuaaleksistentsi ja kultuuri kui kõlbelist seisundit iseloomustava. Meie seoses on oluline tema tahe, et haridust ja kasvatust tuleb igal juhul mõista kui individuaaleksistentsi küsimust.

Heites pilgu tänapäeva koolimaastikule ja käimasolevatele muudatustele, peab kahjuks täheldama, et areng toimub vastupidises suunas: pelgalt ühiskondlik muutub hariduses üha domineerivamaks (tagasikäik juriidilisele, institutsionaalsele ning sellega tasalülitamisele ja võimu rakendamisele) ja ähvardab lämmatada selle, mida Pestalozzi mõistab kultuuri all. Üle parda visatakse mõistev suhtumine nii õpetajate kui ka õpilaste täiesti individuaalsetesse eeldustesse ning sellega ka pedagoogiliseks tegevuseks hädavajalik vabadus. Samuti muutub üha koormatumaks õpetaja suhe õpilastesse: mida rohkem peame õpetajatena läbi suruma juriidiliselt korrastatud abinõusid, mis käivad vastu õpilaste tahet, vajadusi ja soove, seda rohkem tunnetavad lapsed meid anonüümse masinavärgi tööriistana, selle asemel et kogeda õpetajat abistajana, kes läheneb mõistvalt nende isikupärale.

Loomulikult ei ole kohustusliku üldhariduskooli korraldus mõeldav ilma ühiskondlike ettekirjutusteta. Ainult korraldajatel peaks olema alati selge, et tegemist olgu *raamidega*, mille piires saaks areneda vabaduse ja omapoolse pühendumuse pinnal see tõeline – kõlbelisel kooselul põhinev ja osapoolte kõlbelisust püüdlev inimese kujundamine. Kasvatuse ja hariduse alal kehtivad nimelt teistsugused seaduspärasused kui – minupoolset näiteks – tee-ehituses. Seal saab riik ise *tagada*, et projektid üksühele sajabrotsendiliselt täidetaks. Samamoodi kõigis teistes valdkondades, kus on tähtis asjad või süsteemid täiuslikkuseni viia. Aga

² Orig „An die Unschuld, den Ernst und den Edelmut meines Zeitalters und meines Vaterlandes“. – Tlk.

kooli see ei sobi, sest siin ei saa haridusjuhid ja hariduspoliitika midagi *tagada*, vaid lihtsalt *võimaldada* või – kahjuks ka – *raskendada*.

Riiklikult formuleeritud soovide realiseerimine on alati konkreetselt osalevate inimeste, õpetajate ja õpilaste kompetentsis. Kuitahes palju energiat ka süsteemide täiuseni arendamisele või vähemalt ümberehitamisele ei kulutataks – tulemused muutuvad ainult siis paremaks, kui osalevad inimesed seda tahavad. Ja tahavad nad seda rohkem, mida vähem nende loova kujundamise vabadust ja ruumi ahendatakse ja mida vähem neid täidesaatvateks funktsionäärideks või funktsioneerivateks täidesaatjateks degradeeritakse.